

Мальчикова Д.С. Територіальні ресурси як основа стратегії регіонального розвитку Херсонської області / Д.С. Мальчикова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: географічні науки. – Херсон, 2014. - №1. – С. 52-58.

УДК 911.3

Дар'я Мальчикова

ТЕРИТОРІАЛЬНІ РЕСУРСИ ЯК ОСНОВА СТРАТЕГІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті показано напрямки аналізу територіальних ресурсів Херсонської області. Проаналізовано численні та різноманітні характеристики території, показано специфічні суспільно-географічні характеристики і особливості її використання як ресурсу. Визначено проблеми аналізу наявного природокористування в регіоні, запропоновано варіанти аналізу сумісності-несумісності різних видів природокористування.

Ключові слова: територія, територіальні ресурси, регіональний розвиток, планування територій.

Дар'я Мальчикова. Территориальные ресурсы как основа стратегии регионального развития Херсонской области. В статье показаны направления анализа территориальных ресурсов Херсонской области. Проанализированы многочисленные и разнообразные характеристики территории, показаны специфические общественно-географические характеристики и особенности ее использования в качестве ресурса. Определены проблемы анализа имеющегося природопользования в регионе, предложены варианты анализа совместимости-несовместимости различных видов природопользования.

Ключевые слова: территория, территориальные ресурсы, региональное развитие, планирование территорий.

Daria Malchykova. Territorial resources as the basis of the regional development strategy of the Kherson region. The directions of analysis of territorial resources in Kherson region are shows in the article. The many and varied characteristics of the territory, showing the specific socio-geographical characteristics and features of its use as a resource are analyzed. The problems of analysis of existing environmental management in the region, the variants of the analysis of the compatibility-incompatibility of different types of nature are identified.

Keywords: territory, territorial resources, regional development, territorial planning.

Постановка проблеми. Бачення державної регіональної політики, викладене у положеннях Стратегії регіонального розвитку до 2020 року [1], спирається на сучасні тенденції і зміни, які відбулися в розвитку регіонів країни за останні роки. Одна з таких тенденцій визначена як нерівномірність розвитку територій, зростання у зв'язку з цим міжрегіональних соціально-економічних диспропорцій, що свідчить про триваючі дивергентні процеси серед регіонів. Ще більш контрастною є диференціація розвитку на рівні районів та міст, в третині з яких тривалий час спостерігається як зниження економічної активності, так і зменшення чисельності населення. Відзначається, що зростання міжрегіональних диспропорцій стримувалося

повільним економічним розвитком країни протягом останнього десятиліття в цілому. З огляду на зростання ролі обласних центрів у загальноекономічному розвитку вони у довготривалій перспективі будуть продовжувати більшою мірою визначати характер подальшої територіальної диференціації соціально-економічного становища в країні: більша динаміка економічного зростання у великих міських агломераціях пришвидшить міграційний рух із сільської місцевості та малих міст з обмеженим потенціалом розвитку. Наголосимо, що першоосною диференціації регіональних ресурсів розвитку є використання властивостей і планування території регіонів як інтегрального і унікального ресурсу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В сучасних вітчизняних і зарубіжних дослідженнях [3, 7] акцентується підвищена увага до ролі території і територіальності в контексті соціально-просторової взаємодії і прийняття просторових рішень. Зокрема відзначається, що в основі процесів планування територій і пошуку стратегій територіального управління закладені просторові уявлення суб'єктів державної політики, які відображають встановлені політико-адміністративні традиції і територіальні кордони. Останнім часом в економічній науці розробляється поняття територіального капіталу [5]. Концепція територіального капіталу передбачає, що однакові інвестиції в різних регіонах приведуть до різних результатів, як на міському рівні, так і на рівні держави. Конкурентоспроможність, досягнута завдяки особливостям території, ефективності інфраструктури і послуг, приносить користь всій місцевій економіці. Територіальний капітал зумовлює можливість і величину отримання доходу на одиницю інвестицій, отже, впливає на конкурентоспроможність місця за допомогою залучення інвестицій і кваліфікованих працівників. Отже, фактично територіальний капітал визначається [5, 6] як система територіальних фондів економічного, культурного, соціального та екологічного характеру, що забезпечує потенціал розвитку місць. Сутність цієї концепції полягає у визнанні

можливих взаємодій між факторами різної природи. Дуже мало досліджень були свого часу зосереджені на емпіричній перевірці зв'язку між територіальним капіталом та економічним зростанням, але в європейських країнах є досвід [6] аналізу такого впливу, який вказує на провідну роль деяких ендогенних факторів (властивостей території) у поясненні диференціації регіональних моделей зростання. Матеріали дослідження «Kleinräumige Wirtschaftsentwicklung im dicht genutzten Stadtgebiet von Wien», які представляють результати аналізу впливу 15 територіальних умов конкретних територіальних одиниць на розвиток галузей економіки, доводять, що підприємства та організації різних галузей пред'являють диференційовані вимоги до території. При цьому одні й ті ж територіальні умови можуть стимулювати розвиток конкретних галузей економіки і гальмувати розвиток інших галузей. Наприклад, існують галузі та сектори економіки, які не можуть ефективно розвиватися на інтенсивно використовуваних територіях [4].

Метою дослідження є аналіз територіальних ресурсів Херсонщини як основи формування стратегії регіонального розвитку. Це зумовлює необхідність вирішення таких **завдань**:

- проаналізувати численні та різноманітні характеристики території;
- визначити проблеми аналізу наявного природокористування в регіоні;
- показати специфічні суспільно-географічні характеристики і особливості використання території як ресурсу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на фундаментальність цієї категорії, поняття територіалізму [9] територіального управління порівняно недавно з'явилися на європейському порядку денному і часто використовуються відносно концепції територіальної згуртованості. На сьогоднішній день поняття було концептуально визначене в ході європейських політичних та наукових дискусій. Stead D. [8] наголошує три специфічні особливості, які відрізняють територіальне управління від інших видів управління:

- територіальне управління аналізує територіальну динаміку, прогнозує її та пропонує засоби керування територіальними процесами;
- територіальне управління здійснює оцінку впливу територіальних умов і формування потенціалу розвитку місць;
- територіальне управління в рамках проведення адміністративної регіоналізації визначає межі політичного впливу.

В географічних дослідженнях території присутні численні та різноманітні характеристики, головними серед яких є: географічне положення або місце (місцеположення), ресурсний потенціал території, її розмір (величина, площа), а також рівень господарського освоєння території. Вважаємо, що крім цього доцільно виділити такі специфічні суспільно-географічні характеристики і особливості використання території як ресурсу:

1) у методологічному аспекті – територія є геопросторовим базисом життєдіяльності людей. Вона містить і зосереджує на кожній конкретній ділянці всі компоненти природного середовища та їх типові просторові поєднання – природні комплекси (ландшафти);

2) територія – не тільки місце локалізації всіх різновидів природних ресурсів, включаючи земельні ресурси, але і простір для розселення населення та розміщення будь-яких видів господарської діяльності людей;

3) будь-яка компонентно-галузева характеристика середовища (природно-ресурсна, соціально-демографічна, виробнича) просторово координована – має свою обов'язкову прив'язку до певної території, до конкретних місць, місцеположень, ареалів;

4) оцінку території визначає наявність чотирьох головних характеристик цих унікальних і своєрідних ресурсів [3]: ресурсного потенціалу місця (місцеположення) території; потенціалу природних (землі) та соціально – економічних ресурсів території; потенціалу ємкості території для розселення і головних видів економічної діяльності; потенціалу ємкості території залежно від рівня її господарського освоєння та інтенсивності землекористування;

5) характеристики територіальних ресурсів можуть бути розроблені й використані тільки співставно з їх просторовим розміщенням та територіальною прив'язкою: поза територією вони не існують;

б) реальне використання територіальних ресурсів є «багатошаровим»: територіальна сумісність лише окремих видів природокористування є конфліктною і навіть взаємовиключною, але більшість видів природокористування є сумісними тією чи іншою мірою.

Всі зазначені особливості на даний час широко застосовуються в географічних дослідженнях. Звичайно, питання створення кадастру територіальних ресурсів на загальнодержавному, законодавчо оформленому рівні в Україні тільки поставлене [2, 3]. Функціонує повноцінно лише державний земельний кадастр, хоча і з цілою низкою проблемних питань, досі розробляється і наповнюється даними автоматизована система ведення державного земельного кадастру, формується ринок земель тощо.

На жаль, єдиним достовірним джерелом для аналізу сучасної картини використання територіальних ресурсів є систематизація матеріалів з розподілу земельного фонду (за загальноприйнятою формою б-зем). Разом з тим, ця офіційна статистика обліку структури використання земель (наприклад, табл.1) має багато недоліків і дискусійних моментів і вже давно не відповідає реаліям сучасності. Так, згідно законодавства ключовими ділянками регіональної та національної екомереж насамперед мають стати території природно-заповідного фонду. Але маємо парадокс – така категорія земель взагалі відсутня у офіційній номенклатурі управління земельних ресурсів (у формі б-зем). Землі ПЗФ «розмиті» серед земель лісового, водного фонду, сільськогосподарського призначення. Або, наприклад, землі водного фонду з особливим статусом – нові категорії земель (зокрема, водоохоронні зони, прибережні захисні смуги), які чітко визначений і регламентований щодо використання Земельним і Водним кодексами України у 1990-х роках, ще не виділені на місцевості і не показані на планах землекористування.

В контексті розбудови екологічних мереж, значним резервом для їх формування є малопродуктивні та деградовані сільськогосподарські землі. Частки еродованих, засолених, підтоплених, дефльованих земель у Херсонській області неприпустимо високі. Разом з тим, досить проблематичним є питання їх інвентаризації, обліку і виведення із сільськогосподарського обробітку, «консервування» і повертання до стану природних угідь – пасовищ, сіножатей, чагарників, лісів, водно-болотних угідь.

Особливу категорію територій формують території приміських зон та ареалів. Маючи юридичне закріплення за територіями адміністративних районів, що суміжні з міськрадами або містами, вони фактично утворюють смуги «безвладдя» навколо великих міст, а їх території виконують специфічні функції і поєднують, як правило, не руральні види діяльності, характерні для урбанізованого середовища.

Окремо постає проблема аналізу наявного природокористування в регіоні, оскільки тематичних серій карт, що відображують сучасне використання територій регіонів не існує. Звичайно, не можна не згадати фундаментальний і унікальний доробок з тематичного картографування території України, що не має аналогів, – Національний атлас України, але такого роду даних не завжди достатньо для потреб планування території на регіональному рівні. Для їх розроблення необхідно проаналізувати, систематизувати його на головні різновиди, встановити змістовні і технічні особливості їх картографування. Для головних різновидів природокористування і відповідних варіантів господарського використання територій необхідно визначити наявні протиріччя і конфліктні ситуації: дефіцит земель для основних видів економічної діяльності, випадки територіальної сумісності-несумісності відповідних різновидів природокористування та ін.. Проблемні і конфліктні ситуації щодо територіального розподілу видів природокористування та господарської діяльності необхідно показати на картах, але зазначимо, що цей напрям

тематичного картографування як такий в цілому ще не розроблений.

Таблиця 1

Структура землекористування в межах адміністративно-територіальних одиниць Херсонської області

Адміністративно-територіальні одиниці	Середній розмір землекористування, га	частка сільськогосподарських угідь, %	В тому числі				частка земель під сільською забудовою, %	частка земель під міською забудовою, %	частка земель під промисловою забудовою, %	частка лісів і лісовкритих площ, %	частка заболочених земель, %	Частка відкритих земель з особливим рослинним покривом або без нього, %	Частка земель під природними водоймами, %	Частка земель під штучними водоймами, %
			Частка ріллі, %	Частка багаторічних насаджень, %	частка сіножатей, %	частка пасовищ, %								
Бериславський район	4,7	79,1	71,8	1,4	0,0	5,9	3,9	0,4	1,7	3,7	0,5	1,5	1,0	8,3
Білозерський район	3,2	70,7	64,5	2,2	0,1	3,9	2,3	0,7	2,3	2,8	3,5	0,6	15,7	1,5
Великопетитський район	5,4	84,5	81,1	0,5	0,4	2,4	2,0	0,2	1,6	2,7	0,0	0,7	0,0	8,4
Великоолександрівський р-н	6,0	89,3	81,4	0,5	0,4	7,0	3,1	0,3	1,6	4,3	0,0	0,7	0,3	0,3
Верхньорогачицький район	6,2	77,3	71,1	0,5	0,2	5,6	1,7	0,3	0,7	3,0	0,0	0,6	0,0	16,4
Високопільський район	4,3	89,6	80,7	0,6	0,4	7,9	2,2	0,5	1,7	3,8	0,0	1,4	0,3	0,4
Генічеський район	7,4	49,3	46,1	0,3	0,1	2,8	1,4	0,3	1,8	1,1	0,1	5,7	39,9	0,4
Голопристанський район	6,9	36,7	28,9	0,7	1,0	6,0	1,3	0,3	1,3	13,6	2,8	11,7	31,3	1,0
Горностаївський район	6,1	85,9	84,1	0,3	0,0	1,4	2,0	0,2	1,4	2,5	0,0	0,8	0,0	7,1
Іванівський район	7,0	94,0	84,9	0,3	0,0	8,9	2,3	0,3	1,2	1,2	0,1	0,3	0,0	0,6
Каланчацький район	5,5	78,6	67,7	0,3	0,7	9,8	3,3	0,2	2,1	1,5	0,6	7,2	2,7	3,8
Каховський район	4,9	86,0	80,8	1,1	0,0	4,0	3,0	0,4	2,7	2,0	0,2	0,2	0,1	5,4
Нижньосірогоський район	5,5	93,4	90,0	0,2	0,1	3,2	2,2	0,3	1,6	1,7	0,0	0,1	0,4	0,2
Нововоронцовський район	3,9	77,5	73,3	0,7	0,0	3,5	2,0	0,3	1,3	5,0	0,0	1,2	0,0	12,7
Новотроїцький район	6,9	77,7	65,7	0,2	0,7	11,0	2,0	0,2	1,3	1,1	0,0	3,3	12,8	1,7
Скадовський район	3,0	62,4	54,5	0,4	0,0	7,5	2,0	0,3	2,2	3,1	1,1	3,9	22,9	2,0
Цюрупинський район	3,1	46,8	38,3	2,6	0,8	5,2	2,5	0,8	5,0	26,3	2,5	13,9	1,4	0,9
Чаплинський район	7,1	78,4	73,8	0,6	0,5	3,5	2,1	0,2	1,8	1,4	0,0	8,2	6,8	1,1
г Каховка	0,6	19,9	10,7	9,2	0,0	0,0	2,5	4,9	23,7	0,9	0,0	0,0	0,0	48,1
г Нова Каховка	0,7	36,7	20,2	12,8	2,4	1,3	7,5	1,3	8,9	18,0	2,0	8,7	4,9	12,0
г Херсон	0,7	44,5	39,2	3,8	0,0	1,5	2,2	6,5	14,3	4,5	14,6	2,1	10,4	0,8
Херсонська область	4,5	69,2	62,4	0,9	0,4	5,4	2,2	0,4	2,1	5,3	1,0	4,5	11,9	3,2

* Розраховано автором за даними Херсонського обласного управління земельних ресурсів

Наголосимо, що «сусідство» певних видів природокористування є конфліктним і навіть взаємовиключним, але більшість видів природокористування є сумісними тією чи іншою мірою. В результаті аналізу фактологічних матеріалів дослідження, узагальнення літературного, статистичного матеріалу нами зроблено спробу оцінити конфліктність, територіальну сумісність-несумісність різних видів природокористування за допомогою створення матриці конфліктних ситуацій, яка відображена на рис. 1.

Види природокористування (узагальнено)	Умовні позначення:		відсутність або незначні конфлікти, повна територіальна сумісність		конфлікти помірному характеру, обмежена сумісність		серйозні конфлікти, часткова сумісність		дуже серйозні конфлікти або взаємовиключення ресурсокористування			
	розселенське	рекреаційне	сільськогосподарське (I)	сільськогосподарське (II)	меліоративне	водогосподарське	лісогосподарське роботи	промислове	гірничопромислове	транспортно-логістичне	інфраструктурне	біосферо-природоохоронне
розселенське												
рекреаційне												
сільськогосподарське (I)												
сільськогосподарське (II)												
меліоративне												
водогосподарське												
лісогосподарське												
промислове												
гірничопромислове												
транспортно-логістичне												
інфраструктурне												
біосферо-природоохоронне												

*Розроблено автором

Рис. 1. Конфліктні ситуації і територіальна сумісність-несумісність відповідних різновидів природокористування.

Узагальнена номенклатура (на прикладі Херсонського регіону) виділених для співставного аналізу видів природокористування така:

- 1) *розселенське природокористування* – включає міське (в тому числі приміське і агломераційне) і сільське розселення;
- 2) *рекреаційне природокористування* – точкове (окремі курортні об'єкти), ареальне (курортний район, місця масового відпочинку), зональне (курортно-рекреаційна зона) природокористування під час рекреаційної діяльності;
- 3) *сільськогосподарське природокористування* – поділяємо з точки зору можливостей поєднання з іншими типами природокористування на 2 підтипи: I – землеробське з інтенсивним перетворенням ландшафтів (орне землеробство, в тому числі зрошуване, овочівництво, садівництво, виноградарство); II – землеробське з частковим збереженням природних систем (луки, сіножаті, пасовища);
- 4) *меліоративне природокористування* – виникає під час впровадження меліоративних робіт тривалої дії – зрошування чи осушення (наприклад, будівництва ставків, каналів, дренажних систем);
- 5) *водогосподарське природокористування* – точкове, лінійне, ареальне (водосховища, озера, лимани та ін.);
- 6) *лісогосподарське природокористування* – лісопаркове та лісопромислове;
- 7) *промислове природокористування* – точкове (на рівні окремих підприємств) та ареальне (індустріальні парки);
- 8) *гірничопромислове природокористування* – виникає під час видобування мінеральної сировини відкритим чи закритим способом;
- 9) *транспортно-логістичне природокористування* – транспортні магістралі, комунікаційні мережі, залізничні вузли та товарні станції, морські та річкові порти, аеропорти;
- 10) *інфраструктурне природокористування*;
- 11) *біосферо-природоохоронне природокористування* –

природоохоронно-об'єктне, ареальне, мереживне.

Матриця показує, що в цілому сумісними повністю або з незначними обмеженнями є 66% поєднань, а дійсно конфліктні ситуації, за яких фактично виключається поєднання різних видів природокористування, ймовірно можуть виникнути в 20% варіацій поєднання. Зауважимо при цьому, що у матриці не була врахована наявність так званих «гарячих точок» антропогенно-техногенного навантаження - об'єктів з критичним техногенним навантаженням: сміттєзвалищ, полігонів та місць захоронення відходів, складів мінеральних добрив і отрутохімікатів, інтенсивних тваринницьких комплексів і ферм, місць захоронення худоби, об'єктів інтенсивного забруднення повітря, води, ґрунту.

Зауважимо також, що запропонований підхід має стати основою комплексного територіального управління та планування територій регіонів. Складові комплексної оцінки територій при належному обґрунтуванні доцільно надавати територіальним громадам, які матимуть змогу оперувати не тільки кількісною і якісною оцінкою земельних ресурсів, але і оцінками інтегрального потенціалу території як найбільш потужного інтегрального ресурсу розвитку.

Література:

1. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 року № 385 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.
2. Мальчикова Д.С. Планування території регіону: суспільно-географічна концептуалізація / Д. С. Мальчикова // Український географічний журнал. – 2012. – № 1. – С. 23-29.
3. Топчієв О.Г. Територія: сучасний зміст поняття; функції; ресурсний потенціал / О. Г. Топчієв // Український географічний журнал. – 2010. – № 4 (72). – С. 3-9.
4. Camagni R. Macroeconomic and territorial policies for regional competitiveness: an EU perspective / R. Camagni, R. Capello // Regional Science Policy & Practice. – 2010. - № 2. – P. 1-19.
5. Giffinger R. Kleinräumige Wirtschaftsentwicklung im dicht genutzten Stadtgebiet von Wien / R. Giffinger, R. Kalasek, B. Binger. – Stadtentwicklung Wien, 2004. – 78 p.
6. Giffinger R. Territorial Capital – Understanding and Challenges for a knowledge based strategic Approach // R. Giffinger // Territorium. – 2008. – № 8. – P. 7-15.
7. Perucca G. The Role of Territorial Capital in Local Economic Growth: Evidence from Italy / Giovanni Perucca // European Planning Studies. – 2014. – Vol. 22. – №3. – P. 537-562
8. Sweet D. C. The geographer's role in the urban planning process / David C. Sweet // Southeastern Geographer. – 1969. – Vol.9. - №1. – P. 25- 35.

9. Walsh C. Rethinking the Spatiality of Spatial Planning: Methodological Territorialism and Metageographies / Cormac Walsh // European Planning Studies. – 2014. – Vol. 22. – №2.– P. 306-322